

УДК 130.2:17.023.36-056.87(477)

М. М. Рогожа, д-р філос. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ**ПОЛІТИЧНА АНГАЖОВАНІСТЬ І. Я. ФРАНКА В КОНТЕКСТІ ДИСКУСІЇ ПРО МІСІЮ МИТЦЯ**

У статті висвітлено дискурс європейських інтелектуалів щодо місії інтелектуала, митця у громадянському житті Європи. У такому контексті представлено ціннісні виміри суспільно-політичної діяльності видатного діяча української культури І. Я. Франка. Автор доходить висновку, що, випереджаючи час, Франко чітко проводить у житті ідею політичної ангажованості митця.

Ключові слова: І. Я. Франко, митець, інтелектуал, ангажованість митця, найвищі цінності.

Іван Якович Франко – постать для України видатна. Складно відшукати у національному культурному просторі персоналію більш багатогранну, в якій би повніше і виразніше були поєднані обдарованість розумом і талантом, допитливість і завзятість до праці, титанічна працьовитість і творча плідність. Нещодавно один із шанувальників творчості великого Каменяра підрахував, що з 60 неповних років життя він понад 40 років віддав активній творчій діяльності, написавши 6000 творів. "Це означає, що кожних два дні з-під пера письменника виходив новий твір, який міг бути віршем чи новелою, або повістю, романом чи монографією. За час активної творчої діяльності Франка в нього вийшло 220 окремих видань, це означає, що кожного року Франко видавав 5–6 книжок" [2]. Поет і прозаїк, драматург і літературний критик, автор історії української літератури, досліджень з філософії, історії і фольклористики, він не міг залишатися в рамках "мистецтва для мистецтва", домінуючої світоглядної позиції митця кінця XIX ст. Він був фаховим літератором, журналістом, активним політичним діячем. До сих пір не видано повне зібрання творів Франка. У колах фахівців-франкознавців оповідають курйозний випадок із виданням творів за радянських часів: коли було відібрано ідейно правильні тексти для публікації, виявилось, що вони перевищують за обсягом видання творів класиків марксизму, тому було прийнято рішення про скорочення кількості томів до 50. Справжню оцінку творчої спадщини Франка до сих пір не дано. Численні дослідження в тих галузях знань і практики, де Франко залишив по собі пам'ять, є лише окремими елементами мозаїки, цілісну картину з яких ще не складено. У філософських науках на франкознавчі студії виходили П. В. Пушик у вивченні етико-гуманістичної думки Франка [7], В. І. Мазепа у висвітленні культуроцентризму його творчості [4].

Багатогранність таланту і множина текстів Франка породжують нескінченність смислів, що їх провокує звернення до творчої спадщини цього великого українця. Він жив у час, коли люди творчі ставали активними громадськими, політичними діячами, віддавали свій голос, свій талант на боротьбу ідей. Можливо, XIX ст. якнайкраще продемонструвало можливості митцям, інтелектуалам включатися у суспільно-політичний дискурс. Тож метою цієї статті є висвітлення інтелектуального європейського дискурсу кінця XIX– I пол. XX ст. щодо місії інтелектуала в його ключових положеннях та наслідках для громадянського життя Європи, і окреслення в цьому контексті ціннісних вимірів суспільно-політичної діяльності І. Я. Франка.

Інтелектуали – загальна назва діячів культури і мистецтва, що увійшла в суспільно-політичний дискурс у межі XIX та XX ст., у зв'язку із гучним скандалом у Франції, який своєю резонансністю буквально поділив французьке суспільство на два ворогуючих табори. Рупором кожного з них стали митці, університетські професори і студенти, літератори і журналісти, які виступали у публічному просторі із принципово важливи-

ми політичними деклараціями. Таку перспективу розгляду становлення ідеї інтелектуала пропонує французький історик ідей Ш. Крістоф, задаючи чіткий час появи терміну інтелектуали – 1890 р.

Поштовхом стала колективна петиція митців, університетських професорів і студентів, літераторів і журналістів, в якій була висунута вимога переглянути вирок по справі Дрейфуса. Слід зазначити, що "Справа Дрейфуса" – це судовий процес і подальший гучний скандал по справі про шпіонаж на користь Германії французького офіцера, єврея А. Дрейфуса, розжалуваного військовим судом і приреченого до довічного заслання через документи, що були згодом визнані фальшивими, і антисемітські настрої у суспільстві. Петиція була опублікована під назвою "Протест". Згодом один із антидрейфусарів – М. Баррес – надрукував статтю, в якій ця петиція була названа протестом інтелектуалів. Ця назва від початку мала виразно принизливий акцент (оскільки Баррес мав на увазі людей, "які вимагають речей, котрі відкидаються переважно більшістю французів" [3, с. 294]) і швидко стала широковідомою.

Первинна зневага до підписантів петиції розчинялася мірою розгортання скандалу і з'ясування не лише невинуватості Дрейфуса, але і, що важливо для демократичного суспільства, – колективної сили підписантів: "Вони виступають як держателі певної соціальної влади лише тоді, коли вони зібрані в групу, коли вони об'єднуються в певній дії" [3, с. 295]. Крістоф вказує, що заднім числом інтелектуалами можна назвати тих видатних митців попередніх епох, хто виступив публічно із принципово важливими політичними деклараціями. Але вони не спиралися на публічну підтримку своїх "колег по цеху" – видатні люди були самодостатніми, кожен із них міг свідчити від себе особисто. Однак "справа Дрейфуса" стала Рубіконом, за яким митець, професор, літератор – людина розумової праці – виступає вже не просто від свого імені, а позиціонує себе як частину спільноти інтелектуалів-однородумців, визначає свою колективну позицію, і що принципово, чинить це у політичних дискусіях. "Свою протестною активністю інтелектуали передбачають, що існуюча демократія сповнена недоліками, дефіцитами, проблемами і що завдання виправлення цих недоліків покладається на найбільш освічених громадян – тобто на інтелектуалів" [3, с. 296].

У той момент, коли антидрейфусари взяли собі на озброєння інструменти публічної дискусії дрейфусарів, термін інтелектуали із зневажливого перетворився на ціннісно нейтральний, за допомогою якого стали визначати "категорію громадян, які можуть дотримуватися протилежних думок, але які однаково вважають, що вони покликані до участі у публічних дискусіях – хоча і заради ідеалів, що відрізняються" [3, с. 297].

Освічені верстви, в особі своїх найкращих представників, традиційно в європейській культурі брали активну участь у житті суспільства. Але завжди – чи виступали вони публічно, чи зверталися до публіки засобом наявних медіа – їх діяльність носила переважно культурно-

просвітницький характер. Йдеться про те, що виступи інтелектуалів переважно охоплювали питання освіти, мистецтва, науки. Але майже ніколи вони не виходили на проблеми політики. Принципово новим у виступах інтелектуалів межі століть стала саме акцентуація політично-го змісту і політичного значення висловлюваної позиції.

Така зміна ціннісних установок не сприймалася безумовно позитивно ні суспільством, ні самими діячами науки і мистецтва. Так, в середовищі останніх були палкі супротивники політичної ангажованості. Серед них виділявся послідовною позицією французький філософ Ж. Бенда. Він категорично назвав позицію сучасних йому інтелектуалів "зрадою". За своїм високим призначенням діячі науки і мистецтва покликані слугувати розуму і найвищим надчасовим цінностям справедливості, істини, безкорисливості, тобто, не переслідуючи практичних цілей, знаходити розраду у наукових, філософських дослідженнях та у мистецьких практиках, своєю діяльністю ніби проголошуючи: "Царство моє не від світу цього" [1, с. 110]. Такі цінності Бенда називав неутилітарними і статичними, тобто самототожними. Сучасні йому митці зрадили цю високу місію, занурилися у плінність поточної ситуації з її політичними пристрастями, захопленням партійною, релігійною, політичною проблематикою. Справжній митець перебуває у творчому процесі такою мірою, що стає нечутливим до суспільно-політичних потрясінь. Бенда наводив приклад Гете, який був цілком байдужий до подій 1789 р., не слідкував за новинами, не читав газет – натомість він присвятив свої сили пізнанню людини, гуманітарним студіям.

В обговорення місії митця включився Т. Манн статтею "Художник і суспільство". Він мав на увазі, в першу чергу, "митця в образі поета, літератора" саме тому, що той "служить слову [і це] нерозривно пов'язано з певним чином, опозиційним ставленням по відношенню до дійсності, до життя, до суспільства" [5, с. 201]. Манн підкреслював опозиційність митця мінливій повсякденності. Більше того, споглядання митцем величчя мистецтва задає масштаб тієї скромної ролі, яку він сам відіграє в ньому. Тому митець від природи скромний і не наважується моралізувати, тим більше на суспільно-політичну проблематику, на теми повсякденності. Розуміючи силу соціально-критичної функції прози (роману як панівного жанру літературного мистецтва), Манн зауважував, що "у політичному моралізуванні митця завжди є щось комічне, що пропагування гуманістичних ідей майже завжди межує (і не тільки межує) для нього з вульгарністю" [5, с. 206]. Усвідомлення небезпеки необережно і незворотно поринути у повсякденність змушувало Манна чітко усвідомлювати роль, яку його твори відіграють у суспільстві, адже "добре відомо, що не моральне, а естетичне начало лежить в основі натури митця, що головний його творчий імпульс – це прагнення до гри, а не до добродесності, і що якщо навіть у наївності своїй він насмілюється грати проблемами і антиноміями моралі, то гра ця носить лише словесно-логічний характер" [5, с. 197]. Для Манна очевидно, що митець, який виступає в ролі критика суспільства, йде шляхом моралізаторства, розмінюється на дрібниці, губить адекватність самосприйняття у суспільно-політичних обставинах.

Позиція Ж. П. Сартра задає радикально інший погляд на місію митця. У праці "Що таке література?" він обґрунтував тезу про ангажованість митця. Ангажованість митця – це його включеність у суспільне життя. Сартр, як і Манн, вважає, що володіння словом ставить письменника вище за інших митців, надає йому виключну роль у впливі на суспільство. Поет, художник, музикант не мають у своєму арсеналі засобів впливу на публіку такої сили, яку надає письменнику проза, смислова єдність

якої є дією і спонукою до дії іншим людям. Тому поети і художники не обов'язково мають бути ангажованими, а письменники зобов'язані до цього. Але якщо сила слова змушувала Манна ставити митця в опозицію до дійсності, то Сартр занурював митця у гущину подій: "Я назвав би того письменника ангажованим, який прагне якомога глибше і повніше зрозуміти, що знаходиться в одному човні з іншими людьми" [8, с. 68]. Ангажований письменник вчиняє словом, відіграє чітку соціально значиму роль, слугує інтересам суспільства. Своїм маніфестом ангажованості митця Сартр фактично знищив цінність ідеї чистого мистецтва. На його думку, сучасність не може собі дозволити мистецтва заради мистецтва. Сартр називав таку установку "естетським туризмом" і зауважив, що вона була "лише блискучим захисним ходом буржуа минулого [XIX століття]" [8, с. 25]. Власне після Сартрової концепції ангажованості митця соціальний ізоляціонізм було унеможливлено.

Окреслення аксіологічних детермінант дискурсу інтелектуалів щодо усвідомлення ними своєї ролі у суспільстві дає можливість побачити ціннісну систему координат, в якій відбувся І. Я. Франко. М. В. Попович взагалі вважає, що "тільки проти «мистецтва для мистецтва» і спрямований реалізм Франка; він вимагає громадського змісту... Той вогонь Прометея, той «дух, що тіло рве до бою», та велика мета, що вивисує людину над буденністю і водночас тяжіє над нею каменем громадського обов'язку – це ідеал і принцип життя, який замолу поет відчував досить трагічно" [6, с. 486].

Реалістичне зображення нужденності українських селян, суспільно-політичних злиднів українського народу було для Франка одним із способів виконати свій громадянський обов'язок митця. Другим була популяризація української культури по обидві сторони кордону і створення єдиного українського культурного простору. Разом з М. Павликом вони заснували загальноукраїнський часопис "Громадський друг", який став майданчиком творчої комунікації українських митців Габсбургської та Російської імперій. Третій спосіб – активна політична боротьба. У 1890 р. Франко став співзасновником Русько-української радикальної партії і до 1898 р. був її головою; у 1899 р. заснував Національно-демократичну партію, з якою співпрацював до 1904 р. До речі, це були перші українські політичні партії.

Проблеми націотворення хвилювали Франка і в художній творчості, і у філософській рефлексії, і в активній політичній діяльності. Як вказує В. І. Мазепа, "ідея «каменярства» – невинного служіння рідному народу – була провідною від початку до кінця його творчого життя" [4, с. 9]. Слід зазначити, що таке служіння на той час було діяльністю на межі закону. Франко був неодноразово звинувачений у протиправній діяльності, арештований і сидів у в'язниці.

М. В. Попович підкреслює принципово важливий момент суспільно-політичної активності Франка: його суспільно-політичний радикалізм не знаходив масової підтримки у населення, тому він був одинаком у "дуже аморфній і нерозвиненій масі" народу; це зумовлювало певний елітаризм, духовний аристократизм у формулюванні громадянського служіння. Франку було неприйнятне і "національне почуття як поблажливе замилювання народом, символікою, історією... Він радше ненавидить той покритий струпами традиційної покори повсякденний побут, з якого видерся сам і мріяв вирвати свій народ" [6, с. 486].

Ангажований письменник вчиняє словом, відіграє чітку соціально значиму роль, слугує інтересам суспільства. Франко своєю творчістю і суспільно-політичною діяльністю доводив слушність тези Сартра про те, що

сучасність не може собі дозволити мистецтва заради мистецтва, і у власний спосіб унеможлиблював позицію соціального ізоляціонізму діяча української культури.

Список використаних джерел

1. Бенда Ж. Предательство интеллектуалов / Ж. Бенда; [пер. с фр.]. – М.: ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2009. – 310 с. 2. Герей В. Вражаючи факти про Івана Франка / В. Герей. // На скрижалях. – Електронний ресурс. Режим доступу: https://na-skrizhalyah.blogspot.com/2016/04/blog-post_10.html 3. Кристоф Ш. Интеллектуалы во Франции: Вторая половина XIX века / Ш. Кристоф [пер. с фр.]. – М.: Новое издательство,

2005. – 328 с. 4. Мазепа В. І. Культурологізм світогляду Івана Франка / В. І. Мазепа. – К.: ПАРАПАН, 2004. – 232 с. 5. Манн Т. Художник и общество / Т. Манн // Манн Т. Художник и общество. Сборник. Составл. и предисл. С. Анта. – М.: Радуга, 1986. – С. 197–207. 6. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К.: АртЕк, 1999. – 728 с. 7. Пушик П. В. Етико-гуманістична концепція Івана Франка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.07 "Етика" / П. В. Пушик. – Київ, 2008. – 16 с. 8. Сартр Ж. П. Что такое литература? / Ж. П. Сартр; [пер. с фр.] // Что такое литература? Слова. – Мн.: ООО Попурри, 1999. – 448 с.

Надійшла до редколегії 31.03.16

М. М. Рогожа, д-р филос. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПОЛИТИЧЕСКАЯ АНГАЖИРОВАННОСТЬ И. Я. ФРАНКО КОНТЕКСТЕ ДИСКУССИИ О МИССИИ ХУДОЖНИКА

В статье освещается дискурс европейских интеллектуалов по вопросу о миссии интеллектуала, художника в гражданской жизни Европы. В таком контексте представлены ценностные доминанты общественно-политической деятельности выдающегося деятеля украинской культуры И. Я. Франко. Автор приходит к выводу, что, опережая время, Франко четко воплощал в жизнь идею политической ангажированности художника.

Ключевые слова: И. Я. Франко, художник, интеллектуал, ангажированность художника, высшие ценности.

M. M. Rohozha, Doctor of Philosophical Science, Professor.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

POLITICAL ENGAGEMENT OF I. YA. FRANKO IN THE CONTEXT OF DISCUSSION ON THE MISSION OF AN ARTIST

The discourse of European intellectuals on the mission of an intellectual, an artist in public life of Europe is analyzed in the paper. Axiological dimension of the prominent Ukrainian cultural figure I. Ya. Franko public activity is outlined in such context. The author concludes that Franko, surpassing his time, exactly realized in his life the idea of political engagement of an artist.

Keywords: I. Ya. Franko, artist, intellectual, engagement of an artist, higher values.

УДК 1(091)

Я. А. Соболевський, канд. філос. наук,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

АМЕРИКАНСЬКИЙ ІДЕАЛІЗМ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

В статті розглянуто особливості становлення та розвитку ідеалізму в історії американської філософії у XIX – на початку XX ст. Визначено історичний-філософський контекст виникнення перших концептуальних запозичень американськими мислителями термінів та понять європейської філософії та висвітлено основні тенденції здійснення перекладів філософських текстів з німецької мови американськими дослідниками. Визначено умови та тенденції вивчення німецького спадку американським інтелектуальним середовищем XIX ст.

Ключові слова: американський ідеалізм, трансценденталізм, персоналізм, Просвітництво, історія філософії, Трансцендентальний клуб.

Однією з основних характеристик американської філософської думки XVII-XVIII ст. можна назвати ремінісценції філософських поглядів британських емпіристів (Ф. Бекон, Дж. Локк, Дж. Берклі та ін.) серед американських інтелектуалів. Епоха Просвітництва хоч і вплинула на становлення Американського Просвітництва, проте в багатьох питаннях радикально різнилась з ним. Виникнувши в Англії, Просвітництво частково спрямувалось на критику політичної та соціальної ситуації свого часу, в той час як в Америці такого об'єкту для критики не знайшлось, адже американське суспільство ще з часів заснування перших колоній заперечувало вплив Європи з її схоластичністю і позбавилось вікової традиції монархізму та церковних інститутів. І тому американська філософська думка XVII-XVIII ст. з легкістю сприйняла просвітницькі тенденції Англії та Франції, а коли у XVIII ст. під впливом нових ідей Німеччина пережила період "бурі й натиску" ("Sturm und Drangperiode"), вплив німецької культури також відіграв свою значну роль в історії філософії Америки. Із перепису переселенців стає очевидним, що з 1725 по 1775 рр. кількість німецьких емігрантів збільшилася до однієї третини всього населення Америки, що посилювало вплив німецької культури на Новий Світ. В той же час європейські письменники виступили з критикою класицизму та пропагували оновлення життя і мистецтва через звернення до природи. Вплив французьких просвітників

(Вольтер, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро та ін.) проявився у діяльності німецьких поетів, таких як Й. Гердер, І. Гете, Ф. Шиллер, а у другій половині XVIII ст. нове слово в історії німецької філософії промовив І. Кант. Німецький ідеалізм мав значний вплив також і на американську філософію. Варто згадати, що І. Кант виступив за самоврядування британських колоній у Північній Америці та визнання незалежності США, говорячи про "перетворення великого народу в державу". Американська інтелігенція в свою чергу цікавилась роботами німецьких філософів, щоправда, цікавість ця мала специфічне забарвлення. Так, наприклад, у Бостоні (Массачусетс). у XIX ст., в американському інтелектуальному середовищі з'являється "Трансцендентальний клуб", найвідомішими представниками якого стали Ральф Емерсон та Генрі Торо, чия діяльність також пов'язують з Джорджем Патнемом (George Putnam), Фредериком Геджем (Frederic Henry Hedge), Еймосом Олкоттом (Amos Bronson Alcott), Джорджем Ріплі (George Ripley). Досліджуючи творчість європейських митців, особливо І. Гете, мислитель Р. Емерсон приходив до висновку, що "німецькому духу не вистачає ігрової французької веселості, тонкого практичного смислу англійців та американського молодечтва" [7, с. 365]. Філософські вчення І. Канта, Е. Сведенборга, С. Т. Колріджа, котрі Р. Емерсон згадує в своїх працях, спершу видаються трансценденталістам надзвичайно могутні-